

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ
НАУК РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН
Қазақстан Республикасының
педагогикалық университетінің
Абая

THE BULLETIN

THE NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN
Abai Kazakh National Pedagogical
University

PUBLISHED SINCE 1944

6 (400)

NOVEMBER – DECEMBER 2022

ALMATY, NAS RK

БАС РЕДАКТОР:

ТҮЙМЕБАЕВ Жансейіт Қансейітұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры (Алматы, Қазақстан)

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ:

БИЛЯЛОВ Дархан Нұрланұлы, PhD, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің ректоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 2**

ҒАЛЫМ ХАТШЫ:

ӘБІЛҚАСЫМОВА Алма Есімбекқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Абай атындағы ҚазҰПУ Педагогикалық білімді дамыту орталығының директоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 2**

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

САТЫБАЛДЫ Әзімхан Әбілқайырұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Экономика институтының директоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 5**

САПАРБАЕВ Әбдіжапар Жұманұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Халықаралық инновациялық технологиялар академиясының президенті (Алматы, Қазақстан), **Н = 6**

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Киево-Могилян академиясы» ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Киев, Украина), **Н = 2**

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, К. Разумовский атындағы Мәскеу мемлекеттік технологиялар және менеджмент университетінің кәсіптік білім берудің педагогикасы және психологиясы кафедрасының меңгерушісі (Мәскеу, Ресей), **Н = 4**

СЕМБИЕВА Ләззат Мықтыбекқызы, экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), **Н = 3**

АБИЛЬДИНА Салтанат Қуатқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті педагогика кафедрасының меңгерушісі (Қарағанды, Қазақстан), **Н = 3**

БУЛАТБАЕВА Күлжанат Нурымжанқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бас ғылыми қызметкері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), **Н = 2**

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей білім академиясының академигі, «Білім берудегі стандарттар және мониторинг» журналының бас редакторы (Мәскеу, Ресей), **Н = 2**

ЕСІМЖАНОВА Сайра Рафихевна, экономика ғылымдарының докторы, Халықаралық бизнес университетінің профессоры, (Алматы, Қазақстан), **Н = 3**

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.). Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде 12.02.2018 ж. берілген

№ 16895-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Тақырыптық бағыты: *әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулерге арналған.*

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 300 дана.

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., тел.: 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2022
Типографияның мекен-жайы: «Аруна» ЖК, Алматы қ., Мұратбаев көш., 75.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

ТУЙМЕБАЕВ Жансент Кансеитович, доктор филологических наук, профессор, почетный член НАН РК, ректор Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

БИЛЯЛОВ Дархан Нурланович, PhD, почетный член НАН РК, ректор Казахского национального педагогического университета им. Абая (Алматы, Казахстан), **Н = 2**

УЧЕНЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

АБЫЛКАСЫМОВА Алма Есимбековна, доктор педагогических наук, профессор, академик НАН РК, директор Центра развития педагогического образования КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан), **Н = 2**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

САТЫБАЛДИН Азимхан Абылкаирович, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, директор института Экономики (Алматы, Казахстан), **Н = 5**

САПАРБАЕВ Абдижапар Джуманович, доктор экономических наук, профессор, почетный член НАН РК, президент Международной академии инновационных технологий (Алматы, Казахстан), **Н = 6**

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой Национального университета «Киево-Могилянская академия» (Киев, Украина), **Н = 2**

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики и психологии профессионального образования Московского государственного университета технологий и управления имени К. Разумовского (Москва, Россия), **Н = 4**

СЕМБИЕВА Лязгат Мыктыбековна, доктор экономических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан), **Н = 3**

АБИЛЬДИНА Салтанат Куатовна, доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой педагогики Карагандинского университета имени Е.А.Букетова (Караганда, Казахстан), **Н=3**

БУЛАТБАЕВА Кулжанат Нурымжановна, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник Национальной академии образования имени Ы. Алтынсарина (Нур-Султан, Казахстан), **Н = 3**

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии образования, главный редактор журнала «Стандарты и мониторинг в образовании» (Москва, Россия), **Н=2**

ЕСИМЖАНОВА Сайра Рафихевна, доктор экономических наук, профессор Университета международного бизнеса (Алматы, Казахстан), **Н = 3**

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Собственник: ООО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы).
Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций и Республики Казахстан № **16895-Ж**, выданное 12.02.2018 г.

Тематическая направленность: *посвящен исследованиям в области социальных наук.*

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 300 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, тел. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2022

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75.

EDITOR IN CHIEF:

TUIMEBAYEV Zhansait Kanseitovich, Doctor of Philology, Professor, Honorary Member of NAS RK, Rector of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan).

DEPUTY CHIEF DIRECTOR:

BILYALOV Darkhan Nurlanovich, Ph.D, Honorary Member of NAS RK, Rector of Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan), **H = 2**

SCIENTIFIC SECRETARY:

ABYLKASSYMOVA Alma Esimbekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Executive Secretary of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology of Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan), **H = 2**

EDITORIAL BOARD:

SATYBALDIN Azimkhan Abilkairovich, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAS RK, Director of the Institute of Economics (Almaty, Kazakhstan), **H = 5**

SAPARBAYEV Abdizhapar Dzhumanovich, Doctor of Economics, Professor, Honorary Member of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology (Almaty, Kazakhstan) **H = 6**

LUKYANENKO Irina Grigor'evna, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of the National University "Kyiv-Mohyla Academy" (Kiev, Ukraine) **H = 2**

SHISHOV Sergey Evgen'evich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Moscow State University of Technology and Management named after K. Razumovsky (Moscow, Russia), **H = 4**

SEMBIEVA Lyazzat Maktybekova, Doctor of Economic Science, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan), **H = 3**

ABILDINA Saltanat Kuatovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy of Buketov Karaganda University (Karaganda, Kazakhstan), **H = 3**

BULATBAYEVA Kulzhanat Nurymzhanova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the National Academy of Education named after Y. Altynsarın (Nur-Sultan, Kazakhstan), **H = 2**

RYZHAKOV Mikhail Viktorovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, academician of the Russian Academy of Education, Editor-in-chief of the journal «Standards and monitoring in education» (Moscow, Russia), **H = 2**

YESSIMZHANOVA Saira Rafikhevna, Doctor of Economics, Professor at the University of International Business (Almaty, Kazakhstan), **H = 3**.

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Owner: RPA «National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan» (Almaty). The certificate of registration of a periodical printed publication in the Committee of information of the Ministry of Information and Communications

of the Republic of Kazakhstan **No. 16895-Ж**, issued on 12.02.2018.

Thematic focus: *it is dedicated to research in the field of social sciences.*

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 300 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2022

Address of printing house: ST «Aruna», 75, Muratbayev str, Almaty.

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Volume 6, 339-358

<https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.412>

GBC 658.51

XFTAP 06.35.37

**Б.С. Корабаев^{1*}, Г.Д. Аманова¹, Г.Ж. Жумабекова², А.И. Естурлиева³,
Г.К. Исина⁴**

¹Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

²Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан;

³Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті Актау, Қазақстан;

⁴Көкшетау қаласының гуманитарлық-техникалық академиясы,
Көкшетау, Қазақстан.

E-mail: bei2010@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ШЫҒЫНДАР ЕСЕБІ МЕН ТАЛДАУДЫ ДАМЫТУДАҒЫ ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Тұрақты дамуға қатысты экономикалық, әлеуметтік және экологиялық факторларды біріктіретін жаңа ақпараттық жүйелерді құрудың өзекті қажеттілігі туындайды. Бұл ақпаратқа сұраныстың пайда болуы өнеркәсіптің экологиялық шығындарының есебін дамытуға мүмкіндік береді. Дегенмен, экологиялық шығындарды есепке алу мен талдаудағы қазіргі зерттеулердің көпшілігі екі аспектіге назар аудартады: теориялық аспекті, оның ішінде негіз, тұжырымдамалар мен модельдер және өнеркәсіптегі экологиялық шығындарды есепке алу саласындағы жағдайлық зерттеулер.

Кейбір ғалымдар тұжырымдамалық негізді ұсынады, бірақ ол жүйелі немесе жеткілікті түрде қарастырылмаған. Әлемдегі негізгі стратегиялық орында тұрақты даму мүмкіндігін пайдалана отырып, бұл мақала экологиялық шығындарды есепке алу мен талдаудың логикалық эволюциясын талдаудан бастап, экологиялық шығындарды есепке алу мен талдаудың қолданыстағы теориясы қорытындыланады, әрі жетілген теориялық тұжырымдарды біріктіріледі. Ресурстарды есепке алу және саланың экологиялық шығындарымен талдау қамтылады.

Экономика курсы бүгінгі таңда қоршаған ортаның жай-күйінің коммерциялық бөлімінің негізгі бөлігін таңдайды. Бизнесі дамытып, экономикалық және іскерлік мәселелерді шешу үшін қоршаған ортаны қорғау және коммуникативті

болу қажеттігі әрдайым азаматтардың жадында болуы керек. Өндіріс құру кезінде заттың ең аз керек-жарақтары қоршаған ортадан жоғары болады. Зерттеу нәтижесінде болашақ дамуға бағыт-бағдар беруге бағытталған өнеркісіптік және салалық экологиялық шығындарды есепке алу және талдау құрылымы ұсынылды.

Түйін сөздер: экологиялық шығындар есебі және талдау, әдістемелік тәсілдер, өнеркәсіп, тұрақты даму, экологиялық есеп және есептілік, экологиялы-экономикалық жүйе.

**Б.С. Корабаев^{1*}, Г.Д. Аманова¹, Г.Ж. Жумабекова², А.И. Естурлиева³,
Г.К. Исина⁴**

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан;

²Казахский университет технологии и бизнеса, Астана, Казахстан;

³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени
Ш.Есенова, Актау, Казахстан;

⁴Гуманитарно-техническая академия, Кокшетау, Казахстан.

E-mail: bei2010@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В РАЗВИТИИ УЧЕТА И АНАЛИЗА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАТРАТ

Аннотация. Существует настоятельная необходимость в создании новых информационных систем, которые объединяют экономические, социальные и экологические факторы, связанные с устойчивым развитием. Возникновение спроса на эту информацию позволяет развивать экологический хозрасчет промышленности.

Однако большинство текущих исследований в области учета и анализа экологических затрат сосредоточено на двух аспектах: теоретическом аспекте, включая рамки, концепции и модели, и тематических исследованиях в области учета экологических затрат в промышленности.

Некоторые ученые предложили концептуальную основу, но она не является систематической или достаточно тщательной. Воспользовавшись возможностью устойчивого развития в ключевом стратегическом месте в мире, эта статья начинается с анализа логической эволюции учета и анализа экологических затрат, обобщает существующую теорию учета и анализа экологических затрат и объединяет зрелые теоретические выводы. изучение учета ресурсов и анализа экологических затрат в отрасли.

Курс экономики сегодня выбирает основную часть коммерческого отдела по состоянию окружающей среды. Для развития бизнеса помните, что нужно

уметь защищать окружающую среду и быть коммуникабельным для решения своих экономических, хозяйственных задач. При построении производства минимальные аксессуары предмета выше окружающей среды. В результате всех этих усилий была предложена система учета и анализа промышленных и отраслевых экологических издержек, которая будет служить ориентиром для будущего развития.

Ключевые слова: экологический учет и анализ, методологические подходы, промышленность, устойчивое развитие, экологический учет и отчетность, эколого-экономическая система.

**B.S. Korabaev^{1*}, G.D. Amanova¹, G.Zh. Zhumabekova², A.I. Yesturliyeva³,
G.K. Isina⁴**

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;

²Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan;

³Caspian State University of Technology and Engineering named after
Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan;

⁴Humanitarian and technical academy of Kokshetau, Kokshetau, Kazakhstan.

E-mail: bei2010@mail.ru

FORMATION OF NEW INFORMATION ECONOMIC SYSTEMS IN THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL COST ACCOUNTING AND ANALYSIS

Abstract. There is an urgent need to create new information systems that integrate economic, social and environmental factors related to sustainable development. The emergence of a demand for this information allows the development of environmental cost accounting of industry. However, most current research in environmental cost accounting and analysis focuses on two aspects: the theoretical aspect, including frameworks, concepts and models, and case studies in the field of environmental cost accounting in industry.

Some scholars have proposed a conceptual framework, but it is not systematic or thorough enough. Seizing the opportunity for sustainable development in a key strategic location in the world, this article begins by analyzing the logical evolution of environmental cost accounting and analysis, summarizes the existing theory of environmental cost accounting and analysis, and integrates mature theoretical findings. study of resource accounting and environmental cost analysis of the industry.

The course of economics today selects the bulk of the commercial department of the state of the environment. To develop your business, remember that you need to be able to protect the environment and be communicative in order to solve your economic and business problems. When building a production, the item's minimum

accessories are above the environment. As a result of all these efforts, a framework for accounting and analysis of industrial and sectoral environmental costs has been proposed to guide future development.

Key words: Environmental cost accounting and analysis, methodological approaches, industry, sustainable development, environmental accounting and reporting, ecological-economic system.

Кіріспе. Жалпы ақпараттық экологиялық бухгалтерлік есеп пен есеп берушілігі негізінен коммерциялық даму кезеңіне жатады және экономикалық дамумен тығыз байланысты. Қоғамдық прогреспен бірге дамып келе жатқан экологиялық есеп пен есеп берушілік маңызды рөл атқарады, оны мүлдем жойып жіберуге болмайды. Басқа пәндер сияқты бухгалтерлік есеп қоғам дамуының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін сабақтас пәндермен біріктіріліп, пәнаралық ғылымға айналуы тиіс (Аманова, 2019-237 б.).

Өзін-өзі қамтамасыз етудің экономикалық және әлеуметтік нысандары кезінде, сондай-ақ қарапайым тауар айырбасы жағдайында бухгалтерлік есеп өндірісті, тұтынуды және одан туындайтын тауар балансын есепке алады және экономиканы басқарудың маңызды бөлігі болып табылады. Бухгалтерлік есеп экономикалық жүйедегі ішкі және сыртқы мүдделі тараптар үшін маңызды ақпаратты қамтамасыз етеді. Әлеуметтік ресурстардың бөлінуі жақсарып, нарықтық экономиканың пайда болуына қарай бухгалтерлік есептің қолжетімді мазмұны кеңейіп, бухгалтерлік есептің рөлі де кеңейе береді. Экономикалық жүйелердегі дағдарыстар тарихи кезеңнен бастап әлеуметтік есептің дамуына түрткі болды (Barbier, 1992).

Әлеуметтік есептің мәртебесінің көтерілуі сөзсіз, әлеуметтік есеп бірте-бірте теориялық бухгалтерлермен түсініліп, қабылданады. Кейіннен, капиталистік нарықтық экономиканың жүздеген жылдар бойы дамып келе жатқан кейбір шаруашылық кәсіпорындары қоғамдық мүдделерді, соның ішінде тұтынушылардың мүдделері мен экологиялық және экологиялық факторларды елемей, пайдаға ұмтылуды өздерінің шешім қабылдаудағы бірден-бір бағдары ретінде қарастыра бастады. Осылайша, осы тәуекелдердің алдын алу, жою және өтеу үшін әлеуметтік жауапкершілікті есепке алу пайда болды. Америка Құрама Штаттары, Германия және Ұлыбритания сияқты кейбір дамыған елдер әлеуметтік жауапкершілікті есепке алу бойынша зерттеулердің толқынын бастады. Тұрақты даму стратегиясының дүние жүзінде қабылдануына байланысты көптеген бухгалтерлік ғалымдар мен сарапшылар ресурстар мен бухгалтерлік есеп арасындағы байланыс туралы ойлана бастады. Ресурстарды есепке алу ресурстар экономикасының, экологиялық экономиканың, тұрақты даму экономикасының және басқа да пәндердің қағидалары мен әдісін сіңірді.

Материалдар мен әдістер. Өнеркәсіп кәсіпорындарының қаржылық, басқарушылық және экологиялық есептерінің ақпараттарымен қамтамасыз етілген. Қазіргі таңда шаруашылық субъектілерде экологиялық шығындар есебінің ақпараттық мәліметтерін жана негізде зерттеудің және олардың

кешенді класификациялануын дамыту тәсілдері мен жолдарын аша білу жүзеге асырылуда. (Bartelmus, 1998).

Қазіргі уақытта ресурстарды есепке алу бірте-бірте орман ресурстарын есепке алу және теңіз есебі сияқты жаңа салаларға бөлінді. Осы негізде 1980 жылдардың соңынан бастап халық, ресурстар, қоршаған орта және даму халықаралық қоғамдастықтың алдында тұрған төрт негізгі проблемаға айналды. Экономикалық қоғамдағы бухгалтерлік есептің өзекті және маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында кәсіпорындардың шаруашылық қызметінің есебі экологиялық есеп деп аталатын жаңа саланы қалыптастыру үшін өнеркәсіптік кәсіпорындармен байланысты қоршаған ортаны қорғау жүйелеріне назар аударды. Экологиялық есеп экологиялық шығындарды, экологиялық жауапкершілікті және экологиялық пайданы анықтайды және өлшейді. Онжылдық дамудан кейін экологиялық есеп экологиялық қаржылық есеп және табиғатты басқару есебі болып екіге бөлінді. Оның теориялық зерттеулері өнеркәсіптік кәсіпорынның тұрақты дамуына жәрдемдесу үшін тәжірибеде қолданылды. Табиғи ресурстарды адамдардың шектеусіз пайдалануы және пайдалануы табиғи ресурстарға, қоршаған ортаға және экожүйеге қатты әсер етті. Экологиялық есеп адам қызметінің сыртқы әсерін толық өлшеуге қабілетсіз болғандықтан, кейбір ғалымдар экологиялық есеп тұжырымдамасын алға тартты (Wang, 2011).

Экологиялық есеп жаңа ұғым емес, ол он жылға жуық баяу дамып келеді. Дегенмен, бұл жаңа атауларды, сонымен қатар ғылыми сала мен пән ретінде қарастырылуда. Әлеуметтік есеп пен әлеуметтік жауапкершілікті есепке алу, ресурстарды есепке алу және қоршаған ортаны қорғау есебінің экологиялық есеппен өзара байланысы бар. Салыстырмалы түрде айтсақ, экологиялық есептің перспективасы неғұрлым ашық; ол қоршаған ортаның ластануымен шектелмейді және ресурстар, қоршаған орта және экономикалық көрсеткіштер арасындағы ұжымдық қатынасты қарастырады. Өнеркәсіптік компаниялар арасында бухгалтерлік есепті дамыту мен қолдануда әлі де көптеген кемшіліктер мен кемшіліктер болғанымен, соған байланысты принциптер мен әдістер экологиялық есептің маңызды теориялық қолдауын құрайды.

Нәтижелер. Экономикасы дамыған елдердегі экологиялық есептің зерттелу қарқынын қарастырайық: 1990 жылдардан бастап «ресурстарды есепке алу» және «экологиялық есеп» туралы көптеген әдебиеттер пайда болды. Бұл бухгалтерлік есепті жүргізу тәжірибесіне көптеген кәсіпорындар да қатысты. Ресурстық және экологиялық есеп теория мен практикада айтарлықтай жетістіктерге жетті. Дегенмен, ресурстарды, қоршаған ортаны және экологиялық денсаулықты қоса алғанда, салаларда көптеген күрделі мәселелер пайда болды, бұл ғалымдарды қоршаған ортаның ластануын есепке алуды зерттеуді бүкіл экологиялық салаға кеңейтуге итермеледі (Габдинова, 2021. - 8.).

Қазіргі уақытта экологиялық есептің және экологиялық шығындар есебінің бұл зерттеулері әлі де жүргізілуде, біртұтас көзқарас әлі қалыптасқан жоқ (1 кестеде ұсынылған).

Кесте 1 - Әр мемлекеттегі өнеркәсіптік компаниялардағы экологиялық есеп пен есеп берушілікке көз-қарас

АҚШ пен Канададағы прогресс
Адамдардың табиғи капиталға деген қажеттілігі олардың әртүрлі әлеуметтік даму деңгейлеріне, мәдени тәжірибелеріне және байлығына байланысты өзгереді; сондықтан бүкіл адамзат баласының орташа экологиялық ізін есептеу қиын.
Еуропалық Одақтағы прогресс
Қазіргі жағдайда көптеген компаниялар экологиялық салықтарды жақсы нәтиже беретін экологиялық саясат құралы ретінде қарастырды. Осы орайда экосалықтар кең ауқымды қамтиды, өйткені ЕО мүшелері отынға, өнімдерге және қоршаған ортаға қауіп төндіретін әрекеттерге салық салған, мысалы, Швеция табиғи газ мен көміртегіге салық салған кезде, ал Германия суды ластағаны үшін салықты есепке ала бастады.
Австралиядағы прогресс
1992 жылы Австралия «Австралия үкіметінің экологиялық келісімі» деп аталатын маңызды құжатқа қол қойды, бұл Австралияның экономикалық, экологиялық, экологиялық және тұрақты басқаруды біріктірудің жаңа кезеңіне кіргенін білдіреді. «Қаржылық ақпарат сапасының сипаттамаларын» жариялауда Австралияның Бухгалтерлік есеп стандарттары кеңесі кәсіпорыннан қоршаған ортаға қатысты тиісті және сенімді әсерді өлшеуді және ашуды сұрады.
Қытайдағы прогресс
Өнеркәсіптік кәсіпорындарда тұрақты даму үш деңгейлік экологиялық есепке алудың жаңа сұранысы мен міндеттерін қойды: үкіметтер, бизнес және қоғам [60]. Белгілі бір жағдайларда экологиялық шығындар есебі қазіргі бухгалтерлік есеп теориясының дамуымен байланысты және нақты ақпараттың қолдауын талап етеді.

АҚШ пен Канададағы прогресс - кәсіпорынның экологиялық проблемаларын экологиялық шығындар әдісін қолдану арқылы талдау экологиялық есептің бастапқы тұжырымдамасы болып табылады. Осы уақытқа дейін ғалымдарда экологиялық есеп ұғымы туралы төрт түрлі түсінік бар. Фрэнк Биркин экологиялық есеп шешім қабылдау және есеп беру мақсаттары үшін және экологиялық есептің мәнін алу үшін өнімділікті бағалауды, бақылауды және ақпаратты қамтамасыз ететін экологиялық және экономикалық ұғымдарды, өлшеу әдістерін және құндылықтарды біріктіруге негізделген деп санайды (Жумабекова, 2017, с. 31-35). Кейбір әдебиеттерде экологиялық есеп бухгалтерлік есептің немесе экологиялық статистиканың мағынасын көрсетеді. Кейбір ғалымдар экологиялық есепті экологиялық ортаға қатысты ақпаратты сипаттайтын, есептейтін және өлшейтін ақпараттық жүйе ретінде қарастырады. Кейбір ғалымдар экологиялық есеп өмірлік циклді бағалауға арналған бүркеншік ат деп есептейді. Бірыңғай сәйкестендіру стандартының жоқтығы тұжырымдамасынан басқа, теориялық модельді зерттеу туралы әртүрлі көзқарастар бар. Биркин ауыртпалыққа негізделген модельді ұсынды және активтер мен экономикалық қызметтердің көпшілігі «жүктемеге негізделген» қатынасқа енгізілгенін және адамдар бұл негізгі функцияларды «жүк сыйымдылығымен» өлшейтінін көрсетті (Жумабекова, 2018, с.106-113). Сондай-ақ, Биркин мен Рангхиери «Туристік органы қорғау жүйесінің тұрақты дамуы» деп аталатын Еуропалық Одақ қаржыландыратын жобаны қамтитын тұжырымдамалық негізді және матрицаны қамтитын «Эстакада» моделі деп аталатын экологиялық есеп жүйесінің үлгісін әзірледі.

Арғы жағына қызығушылық танытқан ғалымдар көп. Кейбір экономистер экономикалық жүйенің жаңа түсінігін білдірді және олар әлеуметтік және экологиялық шығындарды, сондай-ақ ақшалай және әл-ауқат шараларын жобалауды қамту үшін өздерінің шығындар негізін кеңейтуге тырысты. Кейбір бухгалтерлер мен ғалымдар кәсіпорынның экологиялық есебінің және қоршаған ортаны басқару есебінің жаңа идеясы мен қолданылуын жақтады және жарияланған есептерінде корпоративтік экологиялық шығындар мен міндеттемелерді растады. Экологиялық есеп – бұл экологиялық философия мен экономикалық құндылықтарға негізделген эмбрионалдық даму (Корр, 1999).

Экологиялық есептің терең зерттелуімен көптеген ғалымдар экологиялық ізге көбірек көңіл бөлді. Экологиялық із концепциясын алғаш рет канадалық эколог-экономист Ресс ұсынса, оның докторанты М. Ваккемагель оны әртүрлі қырынан түсіндірді. Экологиялық із – адамның ресурстарды пайдалануын және осы пайдаланудың экожүйеге әсерін өлшеудің арақатынасы.

Еуропалық Одақтағы прогресс - ЕО-ның экологиялық және экологиялық аспектілері бойынша кең ауқымды зерттеулер көптеген жылдар бойы маңызды болды, оның ішінде экологиялық салықтар сияқты сұрақтарға қатысты. Қолданыстағы салықтық бұрмалауларды түзету және жаңалау және экосалықтарды енгізу жасыл салық реформасына қол жеткізуге болады, ал экологиялық салықтарды реформалау қоршаған ортаның сапасын көтере алады. Егер энергияға салынатын салық ставкасы еңбек ставкасынан төмен болса, экосалықтар реформасы жұмыспен қамтуға ықпал ете алады. Көптеген мүшелер экологиялық салықтарды жақсы нәтиже беретін экологиялық саясат құралы ретінде қарастырды. Экосалықтар кең ауқымды қамтиды, өйткені ЕО мүшелері отынға, өнімдерге және қоршаған ортаға қауіп төндіретін әрекеттерге салық салған, мысалы, Швеция табиғи газ мен көміртегіге салық салған кезде, ал Германия суды ластағаны үшін салықты ала бастаған .

Экологиялық салықтарды енгізу экологиялық ортаға шығарылатын газдарды едәуір қысқартты және белгілі бір дәрежеде экологиялық технологияның инновациясына ықпал етті. Әлеуметтік тәжірибе тұрғысынан ЕО мүшелері экологиялық бастамаларды енгізді; мысалы, эко-индустриалды парктер және экологиялық өтемақы механизмін құру. 1990-шы жылдардан бастап, әртүрлі экологиялық апаттар әкелген үлкен шығынға жауап ретінде, ЕО мүшелері әртүрлі экологиялық индустриалды парктер түріндегі экологиялық индустрияны белсенді дамытты. қайта өңдеу өнеркәсібі. Сонымен қатар, қоғам ілмегіндегі белгілі бір арнайы материалға бағытталған зерттеудің тағы бір түрі. Мысалы, Сейджи Хашимото материалды ағынды талдау тұрғысынан әлеуметтік-метаболизмдік материал айналымының алты көрсеткішін мысал ретінде жапон ағашын пайдалана отырып сипаттады, ал Юичи Моргачи әлеуметтік метаболизмнің алты зат айналымы индексін сипаттады.

Жапониядағы экологиялық есептің зерттелуін 1970 жылдардан бастауға болады, сол кезде профессор Киёси Куросава қоршаған ортаның бұзылуынан

туындаған көптеген қоршаған ортаның ластану проблемаларын мұқият зерттей отырып, эко-есеп идеясын ұсынып, алғаш рет бұл терминді қолданған. экологиялық есеп. Осы негізге сүйене отырып, Кавано Масао және басқалары мәселені үш тұрғыдан қарастырды, оның ішінде экологиялық есептің экономикалық аспектісі, экологиялық есептің кәсіпорын деңгейі және экологиялық есеп тұрғысынан зерттелген ресурстар есебі. Он жылға жуық зерттеулерден кейін олар экологиялық есептің зерттеу мазмұнын кеңейтті және өзгертті, оған қоршаған орта мен тұрақтылық туралы есеп беруді, сонымен қатар экологиялық есепке алуды енгізді. Қоршаған ортаны қорғау министрлігі әлеуметтік, экономикалық және экологиялық проблемаларды зерттеу үшін экологиялық есеп құруды ұсынды. Кейіннен олар су жобаларын ұтымды ету және бизнестің су ресурстары шығындарын су жолдары нысандарын күтіп ұстау мен экологиялық капиталды теңестіру тәсілі сияқты көптеген әлеуметтік мәселелерді қамтыған сауалнама жүргізді. Кавано Масао өзендермен қамтамасыз етуден туындаған шығындардың ауыртпалығы мен күрделі жөндеу сияқты экономикалық проблемаларды зерттеп, экологиялық есеп принциптері бойынша экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мәселелер бойынша терең зерттеулерді дамытты (Common, 1994).

Австралиядағы прогресс - экологиялық есептің зерттеулері мен практикасы саласында Австралия артта қалуды жек көреді. Стефан Шальтеггер мен Роджер Бурритт 1992 жылы «Қазіргі экологиялық есеп: мәселелер, концепциялар және тәжірибе» атты кітабында микро-экологиялық есептің жүйелі және толық негізін құрды. Осы шеңберде микроэкологиялық есеп екі бөлікке бөлінеді, оның ішінде экологиялық есеп пен экологиялық есептің айырмашылығы. Авторлар дәстүрлі есептің принципі мен әдісіне сүйене отырып, экологиялық есеп биологиялық және физикалық бірліктерді қоршаған орта туралы ақпаратты жинау, жіктеу, талдау және тасымалдау үшін қолданылатын процесс деп ойлады. Жоғарыда келтірілген теорияға сүйене отырып, экологиялық есеп экологиялық есептің ішкі жүйесі болып табылады және оның табиғатты басқару есебінен ең айқын айырмашылығы физикалық бірлік бойынша қоршаған ортаға әсерді есепке алу, қадағалау және өлшеуде көрінеді.

Қытайдағы прогресс - бухгалтерлік есеп теориясының одан әрі дамуымен кейбір ғалымдар тұрақты дамуға қатысты қазіргі бухгалтерлік есеп жүйесіндегі кемшіліктерді атап өтті. Мемлекеттің экология, экономикалық мүдделі тараптар және қоршаған ортаны қорғау мүдделі тараптары туралы бухгалтерлік ақпаратқа деген сұранысына байланысты экологиялық есептің пайда болуы мүмкін және қажет болды. Сонымен қатар, кейбір ғалымдар ұлттық макростратегиялық перспективада экологиялық есеп стандарттарын құрудың мүмкіндігі мен қажеттілігін түсіндірді. Тұрақты даму экологиялық есепке алуды талап етеді және экологиялық есеп тәжірибесіне сәйкес экологиялық есепті құрастыра алады. Тұрақты даму үш деңгейден экологиялық есепке алудың жаңа сұранысы мен міндеттерін қойды: үкіметтер, бизнес және қоғам. Белгілі бір жағдайларда экологиялық есеп қазіргі бухгалтерлік есеп

теориясының дамуымен байланысты және нақты мәліметтердің қолдауын талап етеді.

Отандық зерттеулер әлі де бастапқы сатысында. Экологиялық есеп бухгалтерлік есептің негізгі органы мен табиғи орта арасындағы материал мен энергия алмасуын көрсетеді; ол сонымен қатар бухгалтерлік есеп жүйесінің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек (Jain, 2007). Кейбір ғалымдар мақсаттармен, элементтермен және болжамдармен өлшенетін экологиялық есептің негізін алға тартты. Отандық және шетелдегі зерттеу әдебиетіне шолу екі негізгі перспективаны табады: теория және практикалық қолдану және үш деңгей: макро көрініс, орта және микро көрініс. Олардың ішінде экологиялық есеп бойынша американдық және канадалық теориялар кең ауқымды қамтиды және теорияның кейбір ерекше аспектілері әзірленді. Дегенмен, американдық және канадалық экологиялық есептердің көпшілігі осы жұмыста ұсынылған экологиялық есептен ерекшеленетін бухгалтерлік есептің мағынасының өкілі болып табылады. Экологиялық есеп тәжірибесінің макро және орта көзқарасында ЕО көптеген жетістіктерге қол жеткізді; мысалы, АҚШ пен Жапониямен салыстырғанда эко-индустриалды парктің құрылысы бай, атаулары да көп. Керісінше, Жапонияның экологиялық есеп бойынша зерттеулері ертерек басталып, экологиялық есептің дамуын алға жылжытатын жүйелі және толық теориялық жүйені қалыптастырды. Экологиялық держава ретінде Австралияның экологиялық тұжырымдамасы қала қозғалысының құрылысы мен білім беру және су ресурстарын есепке алу сияқты барлық аспектілерді көрсетті. Қытайда соңғы жылдардағы ұлттық саясатты басшылыққа алғандықтан, экологиялық есеп академиялық зерттеулерде ыстық нүктеге айналды, бірақ салыстырмалы түрде әлсіз теориялық негіз және баяу прогресс сияқты мәселелер көптеген зерттеулердің әлі де тұжырымдамалық және зерттеу сатысында екенін білдірді.

Экологиялық есеп негіздерінің жүйелік дамуы - экологиялық есепті зерттеу көптеген жетістіктерге қол жеткізгенімен, оның жүйелі теориясы қалыптаспаған. Қытайдың жағдайына сәйкес, бұл құжат экологиялық есептің дамуына ықпал ету үшін экологиялық есеп жүйесін ұсынады. Ғалымдар экологиялық есептің, ресурстар есебінің және экологиялық есептің мағынасын шатастырғандықтан және экологиялық есепті экологиялық есептің ішкі жүйесі ретінде жіктегендіктен, экологиялық есепті ауыстыру мүмкін еместігін көрсету үшін ресурстарды, қоршаған ортаны және экологияны ажырату қажет. Одан кейін ресурстарды есепке алу мен экологиялық есепке негізделген экологиялық есептің логикасын түсіндіруге болады (Ложкина, 2021. - № 6 (ч.2)).

Ресурс, қоршаған орта және экология бойынша кемсітушілік тұжырымдамасын Қытай коммунистік партиясының 18-ші Орталық комитеті табиғи экологиялық өркениетті қорғаудың коннотациясын айқын алға тартып, экологиялық өркениет құрылысын шаруашылық құрылыс, саяси құрылыс, мәдени құрылыс және қоғамдық құрылыс үлгісіне сәйкес тәртіпке келтіруіміз керек деп мәлімдеді. ресурстардың шектеулігі, қоршаған ортаның ластануы және

экожүйенің күйреуі сияқты ауыр жағдайды жеңу. «Ресурстық шектеулер», «қоршаған ортаның ластануы» және «экологиялық күйреу» ұғымдары ретінде «ресурс», «қоршаған орта» және «экология» терминдерінен бөлек өңделген.

Ресурс, қоршаған орта және экология адамзаттың тіршілігі мен дамуының үш табиғи элементі болып табылады және олар адам мен табиғат арасындағы әртүрлі функционалдық қатынастарды көрсетеді. Олардың ішінде ресурс негізінен табиғи ресурсқа жатады және бес түрге бөлінеді: су, жер, пайдалы қазбалар, ормандар және мұхиттар. Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасының табиғи ресурстар бойынша анықтамасына сәйкес, табиғи ресурстар белгілі бір уақытта және белгілі бір жағдайларда қазіргі және болашақтағы табиғи факторлар мен жағдайларды жақсарту үшін экономикалық пайда әкелуі мүмкін. Қоршаған орта деп аталатын нәрсе жалпы алғанда табиғи ортаны білдіреді және адамның тіршілігі мен дамуына байланысты табиғи факторлардың әртүрлі табиғи және жасанды түрленуін білдіреді. Адам мен табиғаттың функционалдық қатынастары тұрғысынан адам мен қоршаған ортаның қарым-қатынасы субъект және объект болып табылады, экология деп аталатын табиғи экологиялық жүйеге жатады және үш жүйені қамтиды: жер үсті жүйесінің беті, су жүйесі және атмосфералық жүйе. Белгілі бір кеңістікте биологиялық қауымдастық және оның қоршаған ортасы корреляциялық тәуелділік пен өзара әрекеттесуді көрсетеді. Демек, ресурстар, қоршаған орта және экология өзара байланысты, бірақ әртүрлі үш ұғым (Jain, 2021, 251-266).

Экология логикасына сүйене отырып, ресурстарды есепке алу, экологиялық есеп пен экологиялық есепті шатастыруға болмайды; олар дербес және айқас дамыды. Олардың ішінде ресурстарды есепке алу көмілген көмір мен орман сияқты ресурстарды өлшеу және ашу мәселелеріне назар аударады. Экологиялық есеп өнеркәсіптік кәсіпорындардың қалдықтардың қоршаған ортаға әсерін өлшеу сияқты экологиялық шығындарды өлшейді және ашады. Бірақ ресурстарды есепке алу және экологиялық есеп арқылы барлық мәселелерді шешу мүмкін емес; мысалы, көмір кеніші ресурстар мен экологиялық есепке алуды қамтиды, себебі ол экологиялық қызмет функцияларына және биологиялық қауымдастықтардың әл-ауқатына әсер етуі мүмкін.

Қазіргі таңдағы тұрақты ақпараттарды логикалық құрылымда әдістемелік тәсілдер жүйелерін қалыптастырудың маңызы - экологиялық есепті зерттеу абстрактілі әдістеме мен әдістемелік зерттеуді пайдалана алады. Бухгалтерлік есептің принциптері мен критерийлеріне сәйкес әр түрлі пәндерден сабақтас ұғымдарды жүйелі түрде біріктіру арқылы экологиялық есеп теориясын ұсынуға болады. Сонымен қатар, әдістемелік зерттеу жүргізу үшін бірінші қолмен ақпарат алу керек және жиналған деректерді біріктіру үшін ақпаратты өңдеудің озық құралдарын пайдалану керек.

Талқылау. Жоғарыда көрсетілген жұмыстардың негізінде және келесі процедуралар бойынша микроэкологиялық есеп (кәсіпорын деңгейі) және макроэкологиялық есеп (аумақ немесе бүкіл экожүйе деңгейі) жүйесін құруға болады:

1) Экологиялық циклдардың негізгі байланыстары мен ерекшеліктерін көрсететін нормативтік зерттеулерді жүргізу, экологиялық есепті жүзеге асырудың теориялық негіздерін анықтайтын тұлғаның тұрақты дамуы идеясына сәйкес экологиялық және экономикалық циклдар арасындағы байланысты талдау;

2) Бухгалтерлік есептің дәстүрлі теориясына сәйкес экологиялық есепке алу принципі, растау және өлшеу негізінде арнайы зерттеулер жүргізу;

3) Ресурстарды есепке алу және экологиялық есепке алу жүйесінің мазмұнына сілтеме жасай отырып, экологиялық активтер мен экологиялық шығындар сияқты экологиялық есепке алудың негізгі элементтеріне жеке зерттеулер жүргізеді және эконометриканы құру үшін оларды далалық зерттеулер нәтижесінде алынған деректермен біріктірудегі үлгісі;

(4) Экологиялық есеп субъектісінің шаруашылық қызметіне назар аудара отырып, оның экологиялық тиімділігін бағалау;

5) Факторлық талдау және көп факторлы талдау арқылы айналмалы экономиканың даму режимі мен тұрақты даму стратегиясы үшін оңтайлы таңдауды іздеу;

6) Ресурстың, қоршаған ортаның және экологиялық циклдің әрбір буынының ерекшеліктеріне зерттеулерді орындау және негізгі экологиялық жүйенің әртүрлі есепке алу ерекшеліктеріне көлденең зерттеулер жүргізу;

7) Жоғарыда келтірілген зерттеу нәтижелерін жинақтау, экологиялық есептің дамуының теориялық негізін қамтамасыз ететін бухгалтерлік есеп, атап айтқанда бағалау, шешім қабылдау және бақылау функциясы бар экологиялық есептің талдау жүйесін құру.

Экологиялық есептің негізін қалыптастыруда - теория мен практиканы қосарлы тексеру арқылы экологиялық есеп тұрақты даму процесінде кәсіпорындар мен ұйымдарда кездесетін мәселелерді тиімді шеше алады. Қазіргі экологияның дамуына сәйкес оның шеңберіне жеке организмдерден, популяциялардан және қауымдастықтардан басқа, экожүйе, оның ішінде қоғам жатады. Сонымен, экологиялық зерттеулерге халық, ресурстар, қоршаған орта және адам тап болатын басқа да мәселелер кіреді. Экология логикасымен бірге ресурстар есебі, экологиялық есеп және экологиялық есеп бір-біріне сәйкес келуі керек және бұл тармақ Кавано Масао сияқты жапон ғалымдарының көзқарасына ұқсас. Ресурстарды есепке алу және экологиялық есеп бойынша зерттеулерді қоспағанда, экологиялық тиімділік, экокомпенсациялық шығындар, білім беру, медициналық жәрдемақылар және басқа да мәселелер экологиялық есеп жүйесінде көрініс табуы керек. Экология тұрғысынан бұл жұмыс бухгалтерлік есептің көлемін анықтауға тырысады және экологиялық есепті микроэкологиялық есеп пен макроэкологиялық есеп деп бөледі. Микроэкологиялық есеп жеке экологиялық есеп және халықтың экологиялық есебі болып екіге бөлінеді; макроэкологиялық есеп қауымдық экологиялық есеп және жүйелік экологиялық есеп болып екіге бөлінеді. Олардың ішінде жеке экологиялық есеп ағынның және ағынның әртүрлі субъектілері туралы ақпарат

беруге және кәсіпорын немесе топ сияқты бір ұйымның қоршаған ортаға әсерін өлшеуге бағытталған. Популяция экологиясының тұжырымдамасымен халықтың экологиялық есебі ұсынылды және салалық тізбектің қоршаған ортаға әсерін тану, өлшеу және ашу рөлін қамтиды. Қоғамдастықтың экологиялық есебі белгілі бір аумақтағы барлық кәсіпорындардың, мысалы, индустриалды парктердің ресурстық, экологиялық, әлеуметтік және экологиялық тиімділігін өлшейді. Жүйелік экологиялық есеп ең көп қолданылады, ол жалпылама өлшемнің экологиялық есебі болып табылады. Ол барлық ұйымдарды қоса алғанда, энергия, материалдық, құндылық және ақпарат ағыны арқылы есепке алуды, бағалауды және ашуды жүзеге асыра алады.

Кейбір негізгі есеп функциялары арқылы экологиялық есеп бухгалтерлік есеп субъектілерімен тығыз байланысты ақпаратты береді. Экологиялық есеп негізінен экологиялық активтерді, міндеттемелерді, шығындар мен пайданы өлшеуге қатысты. Олардың ішінде экологиялық активтер – бұл ағынды суларды тазартуға арналған машиналар мен жабдықтар сияқты экологиялық игіліктерді жасау үшін бухгалтерлік ұйымның меншігіндегі немесе бақылайтын активтер, ал экологиялық активтерді бағалау негізінен тарихи құн әдісін пайдаланады. Экологиялық қарыз – бұл Еуропалық Одақ қабылдаған экологиялық салық сияқты есеп субъектісінің экологиялық пайданы жүзеге асыру үшін қабылдаған міндеттемесі мен жауапкершілігі. Кейбір міндеттемелерді ақша бірлігімен немесе көлемді бағалаумен сандық түрде анықтауға болады, ал басқалары сипаттамалық сипаттаманы пайдалануы керек. Экологиялық шығындар деп аталатын әртүрлі шығындар, мысалы, экологиялық ортада жұмыс істейтін қызметкерлердің жалақысынан тұрады; бухгалтерлік ұйым экологиялық шығындарды өлшеудің негізі ретінде нақты төленген құнды алуы тиіс. Жоғарыда келтірілген анықтамадан экологиялық пайданың айналасындағы экологиялық активтер, міндеттемелер және шығындар бар және кеңейеді. Экологиялық пайда табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны қорғаудағы табысты өлшеу арқылы алынады, мысалы, биологиялық әртүрлілікті арттыру. Экологиялық пайда коннотациясының күрделілігіне байланысты ол экологиялық игіліктерді сандық және сапалық аспектілерде есепке алады, ал сапалық талдау төрт өлшемді қамтиды: ресурстар, қоршаған орта, экология және әлеуметтік. Сандық және сапалық өлшемді біріктіру әдісі бухгалтерлік есеп субъектісінің бухгалтерлік есебінің басым көпшілігі үшін қолайлы және көптеген ғалымдар да осыған байланысты зерттеулер жүргізді.

Өнеркәсіптік сектордағы кәсіпорындардың экологиялық-экономикалық көрсеткіштерін есепке алу-талдау жүйесін ұйымдастыру табиғатты қорғау қызметінің стратегиялық және жергілікті мақсаттарын жүзеге асыруда қол жеткізілген нәтижелерді талдаудың объективтілік деңгейін арттыруға тікелей әсер етуі және ықпал етуі мүмкін. шаруашылық жүргізуші субъекті қызметінің экологиялық бағдарланған векторын қалыптастыруға.

Экологиялық-экономикалық көрсеткіштердің есепке алу-талдау жүйесінің маңызды сипаттамасы өнеркәсіптік сектордағы кәсіпорынның экологиялық

әлеуетін бағалау мен талдауға ресурстық-функционалдық көзқарасты ескере отырып, негізгі блоктарды жеткізудің тиімді алгоритмін қалыптастыру болып табылады.

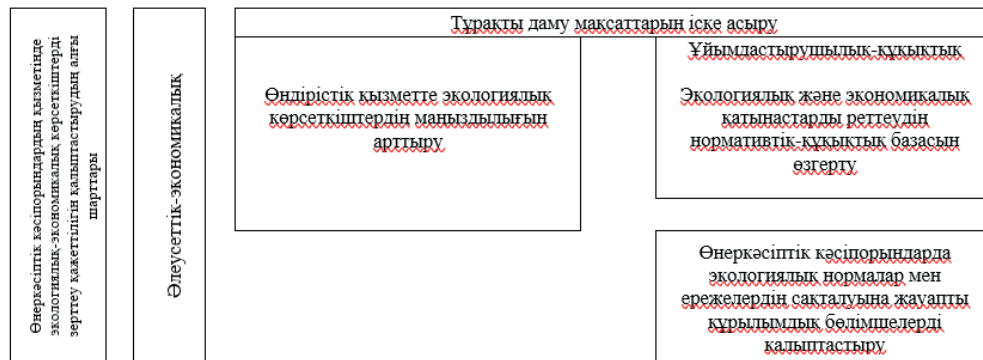
Қазіргі заманғы өнеркәсіптік өндіріс қоршаған ортаға айтарлықтай әсер етеді. Мойындауымыз керек, бүгінгі күні қоршаған ортаға теріс әсер етудің негізгі көзі өнеркәсіптік кәсіпорындар болып табылады: олар ластаушы заттар мен шығарындылар мен шығарындылардың айтарлықтай көлемін құрайды. Қоршаған ортаға тигізетін кері әсері талдау және бағалау пәні болуы мүмкін.

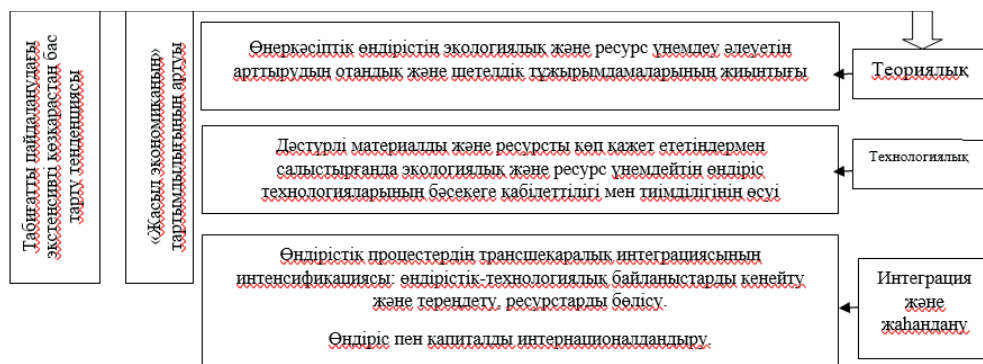
XIX ғасырдың бастапқы жылдардан бастап Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі бағыты ретінде ресми танылған тұрақты даму мақсаттарын іске асыру кәсіпорындардың экологиялық қызметінің тиімділігін бағалау мен талдаудың бухгалтерлік және аналитикалық құралдарын жетілдіруді қоса алғанда, тәсілдерді трансформациялауды талап етеді. Қоршаған ортаға техногендік жүктеменің ұдайы өсуі өндіріс секторының экономикалық және әлеуметтік дамуын шектейтін фактор ретінде, әсіресе табиғатты пайдаланудың экстенсивті тәсілін жүзеге асыру шеңберінде қарастырылуы керек.

Сонымен, өнеркәсіптік өндірістің өңдеуші секторының ерекшеліктерін ескере отырып, экологиялық-экономикалық көрсеткіштердің есепке алу-талдау жүйесінің мәселелерін зерделеу өзекті және уақытылы болып көрінеді.

Қалдықтарды басқару стратегиясына сәйкес шаруашылық жүргізуші субъектінің экологиялық-экономикалық көрсеткіштерін саралау негізделеді: тұтынуды түзету арқылы қалдықтарды азайту («ақылға қонымды» тұтыну теориясы), бар өндірістік қажеттіліктерді қайта қараусыз қалдықтарды азайту стратегиялары, қалдықтарды іске асыру стратегиясы. қызметтің мақсатты векторларын нақтылауға, қоршаған ортаға бағытталған қызмет салаларында негізделген басқару шешімдерін қабылдауға қатысатын деректер массивін қалыптастыруға ықпал ететін қалдықтарды азайтуға (қалдықтарды кәдеге жарату технологиясын жетілдіру) технократиялық көзқарас.

Қалыптасқан шетелдік тәсілдер мен отандық ғылыми-тәжірибелік ойларды талдау шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметінде экологиялық-экономикалық көрсеткіштерді зерттеу қажеттілігін қалыптастырудың алғы шарттарын тұжырымдауға мүмкіндік берді (1-сурет).

1-сурет – Өнеркәсіптік кәсіпорындар қызметінде экологиялық-экономикалық көрсеткіштерді зерттеу қажеттілігін қалыптастырудың бағыттары

Өңдеу кәсіпорындарын дамыту үшін өндірістік қызметтің теңгерімділігін сақтау, экономикалық тиімділік пен қоршаған ортаны қорғау ерекше маңызға ие. Өнеркәсіптік шаруашылық жүргізуші субъектінің шеңберінде тандалған және іске асырылатын қалдықтарды басқару стратегиясына байланысты экологиялық-экономикалық көрсеткіштердің мазмұны мен номенклатурасының ағымдағы қолда бар тәсілдерін құрылымдау ұсынылады: тұтынуды реттеу арқылы қалдықтарды азайту стратегиялары «Тұтыну ақылға қонымды» теориясы адамның, қоғамның, өндірістің; бар өндірістік қажеттіліктерді қайта қараусыз қалдықтарды азайту стратегиялары; қалдықтарды азайтуға технократиялық тәсілді енгізу стратегиялары (қалдықтарды кәдеге жарату технологиясын жетілдіру).

Осы негізде шаруашылық жүргізуші субъектінің қалдықтарды басқару стратегиясына байланысты экологиялық-экономикалық көрсеткіштерді саралауды қарастыру керек. Қалдықтарды оңтайландыру стратегиясына сәйкес топтастырылған кәсіпорынның экологиялық-экономикалық көрсеткіштерінің ұсынылған құрылымдауы экономиканың қысқа мерзімді, орта мерзімді және стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу саласындағы бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратты қалыптастыру кезеңдеріне сәйкес келеді. қоршаған ортаны қорғау саласында негізделген басқару шешімдерін қабылдауға қатысатын қажетті деректер ауқымын жасайды.

Жеке өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметіндегі экономикалық және экологиялық аспектілерді үйлестіру, сондай-ақ олардың аймақтардың тұрақты дамуына сәйкестігі кәсіпорын қауіптілігінің әртүрлі деңгейлерін экологиялық есепке алудың заңды түрде белгіленген жүйесін талап етеді. Мұндай бухгалтерлік есептің бірнеше саласын бөліп көрсету қажет екені анық. Оларға мыналар жатады:

- табиғи ресурстарды тұтыну және аймақтағы қоршаған ортаның жағдайына негізделген мұндай тұтынудың нормативтерінің деңгейі;
- экологиялық қауіпсіз өндіріс, қалдық аз және ресурс үнемдейтін технологияларды енгізу, экологиялық таза өнім өндіруге көшу;

- белгіленген нормалар шегінде және одан жоғары қоршаған ортаның ластануының түрлері мен көлемі;

- аймақтың табиғи ортасына келтірілген зиянды бағалау; кәсіпорынның қоршаған ортаға келтірілген зиянның орнын толтыруға және қайта өндіруге бөлген шығындарының есебі; қоршаған ортаны қорғау шаралары (Franz, 27-29 Мау 1991.).

Кәсіпорындарда экологиялық есепті енгізудің қиындығы осы мәселе бойынша әдістемелік әзірлемелердің жоқтығында, табиғи ортаның құрамдас бөліктерінің өзгерістерінің күйі мен динамикасын ескеретін бірқатар көрсеткіштерді анықтаудың қиындығында. Табиғи жүйелерге шекті рұқсат етілген антропогендік жүктеменің шамасын көрсететін, қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеуге арналған экологиялық шығындардың көлемін және басқа да экологиялық нормативтерді анықтайтын табиғатты тұтынудың норма құраушы көрсеткіштерін әзірлеу қажет.

Экологиялық факторды есепке алу көрсеткіштері адамның іс-әрекеті нәтижесінде қоршаған ортаға әсер ету дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін маңызды, пайдалы құрал ретінде әрекет етеді. Дегенмен, біз әлеуметтік-экономикалық дамуды статистикалық есепке алудың принципті жаңа жүйесін енгізу туралы айтып отырған жоқпыз. Тұрақты даму тұрғысынан алғанда бұл жүйеде экологиялық фактор жеткілікті түрде ескерілмейді. Экологиялық факторды ескеруді күшейту бағытында бұл жүйені пысықтау қажет. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының барлық көрсеткіштері экологиялық тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс.

Үкіметтің барлық деңгейлерінде экологиялық есеп жүйесіне көшу шешім қабылдаушыларға сенімді деректер мен қоршаған ортаның жай-күйі туралы үнемі жаңартылып отыратын ақпарат негізінде саясаттың экологиялық тиімділігі туралы есеп беруге мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ биліктің барлық деңгейлерінде ресми шешімдер қабылдау кезінде экологиялық факторды ескеруге мүмкіндік береді және жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясаттың экологиялық салдарын нақтырақ етеді (Teizzi, 1999).

Сонымен қатар, экологиялық жауапкершілік түсінігін айқындайтын, оны тану жағдайларын, бағалау әдістерін және есептеу мүмкіндігін сипаттайтын қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндеттемелерге қатысты есепке алу жөніндегі ережені (стандартты) әзірлеу қажет. Мұндай құжат кәсіпорындарға экологиялық есеп пен есептілікті дамытуда нақты көмек көрсетіп, осы саладағы дәстүрлерді қалыптастыруға да ықпал етер еді.

Экологиялық есеп тұжырымдамасы экономикалық және экологиялық теория мен практикада жан-жақты қалыптасқан білім жүйесі түріндегі түпкілікті түсінік пен логикалық толықтыққа әлі ие болған жоқ. Ол 20 жылдай бұрын автономды экономикалық категория ретінде пайда болған басқарушылық есептің бір бөлігіне айналуы тиіс екені сөзсіз. Жаңа көзқарасқа сәйкес бухгалтерлік есеп пайдаланушыларға оның негізінде тиісті басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік беретін экономикалық және экологиялық ақпаратты анықтау, өлшеу

және жеткізу процестерін біріктіруі керек. Осылайша, дәстүрлі есеп жүйесі шеңберінде басқарудың ақпараттық базасының салыстырмалы дербес ішкі жүйесі бөлінеді.

Экономикалық және экологиялық жүйе ұйым ретінде ішкі жүйелерді қамтиды: негізгі іргелі процесс (өндіріс, қызмет көрсету және т.б.), табиғи ресурстарды пайдалану және қорғау процесі (материалдық өндірісте табиғи ресурстарды пайдалану, қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаға қалдықтарды орналастыру және т.б.) және осы процестерді басқаруға арналған ішкі жүйе. Басқарудың ішкі жүйесін, өз кезегінде, екі төменгі ретті жүйеге бөлуге болады: негізгі функционалдық процестің жүйесі, яғни. дұрыс басқару шешім қабылдау процесі және басқару процесіне қызмет көрсету жүйесі ретінде (Nurgaliyeva A. et al., et al., 2021, 75–82).

Зерттеу қорытындысында экологиялық шығындарды есепке алу мен талдауды дамытудың әдістемелік тәсілдерінің өнеркәсіптің есеп берушілігіндегі жаңа ақпараттың қалыптасуындағы моделін 2 суреттен көруге болады. (Тайгайшинова, 2014.-184с.).

2-сурет – Экологиялы-экономикалық жаңа ақпараттарды қалыптастырудың моделі

Зерттеу нәтижесінде шаруашылық жүргізуші субъектінің экологиялық-экономикалық көрсеткіштерін саралау қалдықтарды басқару стратегиясына сәйкес негізделді: тұтынуды реттеу арқылы қалдықтарды азайту, барлық өндірістік қажеттіліктерді қайта қараусыз қалдықтарды азайту стратегиясы, өндіріске технократиялық тәсілді енгізу стратегиясы. қалдықтарды азайту; шаруашылық жүргізуші субъектінің экологиялық-шаруашылық қызметі көрсеткіштерінің бухгалтерлік-талдамалық жүйесінің үлгісі микроэкономикалық көзқарас контекстіндегі ұстанымынан жүйенің элементі ретінде жаңа ақпараттағы «экологиялық бақылау» категориясының мазмұны құрылымдалған нақтыланады, оның құрылымдық құрамдастарының өзара әрекеттесу арна-

лары анықталады; өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау кезінде экологиялық құрамдас бөлігі бар шығындарды есепке алуды, жіктеуді және бөлуді ұйымдастырудың ұсынылған және ғылыми негізделген моделі, оның айрықша сипаттамасы тұрақты және ауыспалы жанама шығындарды бөлу базасын анықтауда сараланған тәсілді қолдану болып табылады. қоршаған ортаның құрамдас бөлігі; өнеркәсіптік кәсіпорын қызметінің тиімділігін бағалаудың әдістемелік блогы және есептік көрсеткіштердің аналитикалық блогы бойынша құрылымдалған бухгалтерлік-аналитикалық моделі ұсынылған және ғылыми негізделген өнеркәсіптік кәсіпорынның экологиялық және экономикалық тиімділігінің динамикасын зерттеуге мүмкіндік береді. (Schaltegger, et al., 21, 1-33.).

Жақында экологиялық аудит жеткілікті кең практикалық қолдануды алды. Экологиялық аудит жүргізуге мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар, банктер, табиғат пайдаланушы кәсіпорындар мүдделі. Табиғи ресурстардың, экологиялық және технологиялық жабдықтардың жай-күйін бағалау және экологиялық аудитті пайдалана отырып жүргізілген экологиялық төлемдер бойынша берешекті анықтау қаржылық жағдайдың сенімді бейнесін ашатындықтан, банктер несиені төлемеу тәуекелін төмендету үшін экологиялық аудитті пайдаланады. қарыз алушының.

Экологиялық аудиттің әлеуеті, егер оны міндетті жүргізу жағдайларын, экологиялық аудиторлық есептің мәртебесін, тәртібін, сондай-ақ экологиялық аудиттің нақты кепілдіктерін белгілейтін экологиялық аудит туралы федералдық заң қабылданса, толық іске асырылуы мүмкін сияқты. экологиялық аудит қызметінің сапасы. Кәсіпорындардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған экологиялық аудитті жүргізудің басымдықтары ретінде шаруашылық жүргізуші субъектіні төлеуші ретінде тіркеу аудитін бөліп көрсету қажет; экологиялық заңнамада талап етілетін рұқсаттардың аудиті; қоршаған ортаны шектен тыс ластағаны үшін белгіленген нормативтер, лимиттер шегіндегі төлемдердің есеп-қисаптарының аудиті; есеп беру аудиті; қоршаған ортаны шектен тыс ластағаны үшін белгіленген нормативтер, лимиттер шегіндегі төлемдердің салық есебіне аудит; қоршаған ортаны қорғау шараларының шығындарын барынша азайту жолдарының аудиті. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық қауіпсіздігінің маңызды проблемасы қоршаған ортаны қорғау шараларына шығындарды есепке алу және талдау әдістемесінің жоқтығы болып табылады.

Қорытынды. Шаруашылық субъектісі; қоршаған ортаны қорғау қызметін қамтамасыз ететін ресурстарды және олардың функционалдық пайдаланылуының толықтығын, сондай-ақ коэффициентті бағалаудың баллдық әдісін біріктіруге негізделген ұйымның экологиялық және экономикалық әлеуетін бағалаудың кеңейтілген ресурстық-функционалдық критерийлерін пайдалана отырып, экологиялық шығындардың есебі мен талдауын дамытудағы жаңа ақпараттарды қалыптастырудың моделі ұсынылады және де осы үлгі өнеркәсіптік кәсіпорын ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыра отырып жүйелік талдауға мүмкіндік береді.

Сонымен, экологиялық-экономикалық көрсеткіштерді есепке алу-талдау

жүйесінің теориялық ережелері мен элементтерін әзірлеу шаруашылық жүргізуші субъектінің экологиялық бағытталған қызметінің тиімділігінің деңгейін арттыру мақсатында ғылыми зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

Осылайша, жоғарыда аталған шығындарды бөлетін және жіктейтін әдістемені әзірлеу қажет деген қорытындыға келеміз.

Қоршаған ортаны қорғау шараларына жұмсалған шығындар экономикалық пайданың төмендеуіне әкелген жағдайда шаруашылық жүргізуші субъекті шығындарының құрамдас бөлігі болып табылады. Осыған қарамастан, бұл шығындар ұйымның жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады. Алайда бүгінгі күні бухгалтерлік (қаржылық) есеп берудің негізгі нысандарында шығыстардың бұл түріне жеке бап жоқ. Әзірленген ұсыныстар мен ұсынылған әдістер шаруашылық жүргізуші субъектілердің бухгалтерлік және аналитикалық қызметінде енгізуге жарамды бола отырып, бұл қаржылық экологиялық есеппен және басқарушылық экологиялық есептердің аналитикалық ақпараттарына бақылау және бағалауды қамтамасыз етудің өзектілік деңгейін арттыруға қол жеткізуге мүмкіндік берді. Бұл дегеніміз өнеркәсіптің жаңа ақпараттық экологиялы-экономикалық жүйелерін қалыптастырудың маңызды аспектісі болып табылады.

Қорытындылай келе, қоршаған ортаға келтірген теріс әсерді төлеу шаруашылық жүргізуші субъектілерді қоршаған ортаны қорғау және оған келтірілген зиянды өтеу жөніндегі шараларды қабылдаудан босатпайтынын атап өткен жөн.

Information about the authors:

Korabaev Beibit Sybanbaevich – doctoral student of the specialty “Accounting and Auditing of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: bei2010@mail.ru, ORCID 0000-0003-0420-9517;

Gulnara Dyusenbaevna Amanova – Candidate of Economics, Associate Professor of the Accounting and Analysis Department of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: agd65@mail.ru, ORCID 0000-0002-0829-5953;

Zhumabekova Gaukhar – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department “Accounting and Finance”, Kazakh University of Technology and Business, 37A K. Mukhamedkhanova str., Astana, Kazakhstan. E-mail: gaukhar69@mail.ru, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4201-9098>;

Esturlieva Aigul Iklasovna – Candidate of Economic Sciences, acting Associate Professor of the department “Economics”, Kazakh University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov, 32 microdistrict of the city of Aktau, Kazakhstan. e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5632-8134>;

Isina Gulim Kainollaevna – Senior Lecturer, Master of Economic Sciences Akmola region, Kokshetau, The central Microdistrict, e-mail: isina.gulim@mail.ru, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1757-1216>.

ӘДЕБИЕТТЕР:

Аманова Г.Д., Махамбетова А.О., Садиева А.С., Жумабекова Г.Ж. Б26 Басқару есебі - Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті АҚ, 2019-237б.

Barbier E.B. (1992) Taking Nature into Account: Proposed Scheme of Resource and Environmental Accounting. *Environmental and Resource Economics*, 2, 435-437.

Bartelmus P. (1998) The Value of Nature: Valuation and Evaluation in Environmental Accounting. *Economy & Environment*, 11, 263-307.

Wang N. (2011) Research on the Application and Development Prospects of Accounting. *Communications in Computer and Information Science*, 231, 233-237.

Габдинова В.Р. Развитие инструментария учета затрат с экологической компонентой на производственных предприятиях // *Экономические и гуманитарные науки*. – 2021. - 8. – С. 38-48 (0,6 п.л.).

Габдуллина Л.Б., Готман Л.А., Орынканова Ж.М. Оценка влияния корпоративных основ в малом и среднем бизнесе на его эффективность и инновационность – *Вестник Торайгыров университета*, ISSN 2710-3552 Экономическая серия. No 3. 2022 с 21-32.

Жумабекова Г.Ж., Аманова Г.Д., Садиева А.С.-Басқару есебінің экология жүйесіндегі теориялық негіздері- «Статистика, учет и аудит» научно-практический журнал, 4(67)2017, с.31-35.

Жумабекова Г.Ж., Аманова Г.Д., Костырко Р. Improving Directions of the method of analysis of industrial reserves, *Вестник КазНУ, Серия экономическая, №1 (123) 2018*, с.106-113.

Kopp R.J. (1999) Economic Valuation of Environmental and Natural Resource Assets: Applications to Environmental Accounting. *Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM) Series on Economics, Energy and Environment*, 12, 53-71.

Корабаев Б.С. Пути совершенствования инновационной системы агропромышленного комплекса. – *Вестник Торайгыров университета*, ISSN 2710-3552 Экономическая серия. No 2. 2022. – 74-85.

Common M.S. and Norton T.W. (1994) Biodiversity, Natural Resource Accounting and Ecological Monitoring. *Environmental and Resource Economics*, 4, 29-53.

Jain S.C., Sen D.K., Khan M. and Bala S.K. (2007) An Analytical Study on Social Responsibility Performance Evaluation as an Accounting Measure of Management Efficiency. *AI & SOCIETY*, 21, 251-266.

Ложкина С.Л., Габдинова В.Р. Методические подходы организации учета и классификации затрат с экологической компонентой при калькулировании себестоимости продукции // *Управленческий учет*. – 2021. - № 6 (ч.2). – С. 515-524. (0,8 п.л., авт. 0,4).

Jain S.C., Sen D.K., Khan M. and Bala S.K. (2007) An Analytical Study on Social Responsibility Performance Evaluation as an Accounting Measure of Management Efficiency. *AI & SOCIETY*, 21, 251-266.

Nurgaliyeva A., Korabayev B., Matenova Z., Zeinullina A., Sartova R. Priorities of application of high technologies in the industry on the principles of greening - *BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN* ISSN 1991-3494 Volume 4, Number 392 (2021), 75–82.

Schaltegger S., Bennett M. and Burritt R. (2006) Sustainability Accounting and Reporting: Development, Linkages and Reflection. An Introduction. *Sustainability Accounting and Reporting*, 21, 1-33.

Тайгайшинова К.Т. Углубленный управленческий учет: учебник – Алматы: Экономика, 2014.-184с.

Teizzi S. (1999) External Effects of Agricultural Production in Italy and Environmental Accounting. *Environmental and Resource Economics*, 13, 459-472.

Franz A. and Stahmer, C. (1993) Approaches to Environmental Accounting. Contributions to Economics. Proceedings of the IARIW Conference on Environmental Accounting, Baden (near Vienna), 27-29 May 1991.

REFERENCES:

- Amanova G.D., Makhambetova A.O., Sadieva A.S., Zhumabekova G.Zh. B26 Management report - Nur-Sultan: Eurasian National University named after L.N. Gumilev JSC, 2019-237b.
- Barbier E.B. (1992) Taking Nature into Account: Proposed Scheme of Resource and Environmental Accounting. *Environmental and Resource Economics*, 2, 435-437.
- Bartelmus P. (1998) The Value of Nature: Valuation and Evaluation in Environmental Accounting. *Economy & Environment*, 11, 263-307.
- Gabdullina L.B., Gotman L.A., Orynkanova Zh.M. Evaluation of the impact of corporate foundations in small and medium-sized businesses on its efficiency and innovation – *Vestnik Toraigyrov University*, ISSN 2710-3552 Economic series. No 3. 2022 from 21-32.
- Gabdinova V.R. Development of cost accounting tools with ecological component in production enterprises // *Economic and humanitarian sciences*. - 2021. - 8. - S. 38-48 (0.6 p.l.).
- Zhumabekova G.Zh., Amanova G.D., Sadieva A.S. - Theoretical foundations of management accounting in the ecological system - «Statistics, accounting and audit» scientific and practical journal, 4(67) 2017, pp. 31-35.
- Zhumabekova G.Zh., Amanova G.D., Kostyrko R. Improving Directions of the method of analysis of industrial reserves, *Vestnik KazNU, Economic Series*, No. 1 (123) 2018, p. 106-113.
- Kopp R.J. (1999) Economic Valuation of Environmental and Natural Resource Assets: Applications to Environmental Accounting. *Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM) Series on Economics, Energy and Environment*, 12, 53-71.
- Korabaev B.S. Ways to improve the innovation system of the agro-industrial complex. – *Bulletin of Toraigyrov University*, ISSN 2710-3552 Economic series. No 2. 2022.– 74-85 Wang, N. (2011) Research on the Application and Development Prospects of Accounting. *Communications in Computer and Information Science*, 231, 233-237.
- Common M.S. and Norton T.W. (1994) Biodiversity, Natural Resource Accounting and Ecological Monitoring. *Environmental and Resource Economics*, 4, 29-53.
- Jain S.C., Sen D.K., Khan M. and Bala S.K. (2007) An Analytical Study on Social Responsibility Performance Evaluation as an Accounting Measure of Management Efficiency. *AI & SOCIETY*, 21, 251-266.
- Lozhkina S.L., Gabdinova V.R. Methodological approaches to the organization of accounting and classification of costs with an ecological component when calculating the cost of production // *Administration*. - 2021. - No. 6 (part 2). - S. 515-524. (0.8 p.l., aut. 0.4).
- Jain S.C., Sen D.K., Khan M. and Bala S.K. (2007) An Analytical Study on Social Responsibility Performance Evaluation as an Accounting Measure of Management Efficiency. *AI & SOCIETY*, 21, 251-266.
- Nurgaliyeva A., Korabayev B., Matenova Z., Zeinullina A., Sartova R. Priorities of application of high technologies in the industry on the principles of greening - *BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN* ISSN 1991-3494 Volume 4, Number 392 (2021), 75–82.
- Schaltegger S., Bennett M. and Burritt R. (2006) Sustainability Accounting and Reporting: Development, Linkages and Reflection. An Introduction. *Sustainability Accounting and Reporting*, 21, 1-33.
- Taigaishinova K.T. In-depth administrative account: textbook - Almaty: Economy, 2014.-184 p.
- Teizzi S. (1999) External Effects of Agricultural Production in Italy and Environmental Accounting. *Environmental and Resource Economics*, 13, 459-472.
- Franz A. and Stahmer, C. (1993) Approaches to Environmental Accounting. Contributions to Economics. Proceedings of the IARIW Conference on Environmental Accounting, Baden (near Vienna), 27-29 May 1991.

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

- Э.А. Абдыкеримова, А.Б. Туркменбаев, Б.У. Куанбаева, Г.Р. Кошанова**
КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯЛАР - ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІГІН
БАҚЫЛАУ МЕН БАҒАЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ФОРМАСЫ.....5
- Г. Ақан, С.К. Рахимжанова, С.К. Серикова**
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ШЕТ ТІЛДІ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ
БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНДА ІЗГІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....23
- Д.О. Айтенова, А.П. Мынбаева, Д.Н. Байғутова**
ҚАРАХАН ДӘУІРІ ӘДЕБИЕТІН ЖЕКЕ ПӘН РЕТІНДЕ ОҚЫТУ.....37
- А.М. Елубай**
КОНЦЕПТУАЛДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕ: ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК
ТІЛДЕРІНДЕГІ ӘЙЕЛГЕ ҚАТЫСТЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР.....45
- Ф.М. Ержанова, Ж.Б. Ибраева, С.К. Серикова**
ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ
БЕЛСЕНДІ ФОРМАЛАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ.....61
- Д.Б. Ешенкулова, С.Е. Манабаева, Г.А. Омарова, Г.Б. Мауленбердиева,
А.Б. Сикимбаева**
ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨЗДІК ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІН
БАСҚАРУҒА БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ДАЯРЛЫҒЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....72
- С.Е. Жильгельдинов, Н.Б. Шамуратова, А.К. Кенжебаева,
Н.К. Тулемисова, Б.К. Сулейменова, Р.Б. Қурманалинова**
ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҢА БІЛІМ БЕРУ ТӘЖІРИБЕСІ
РЕТІНДЕ.....87
- Ж. Изтаева, З. Смаилова, Г. Баусариева, С. Тлеубай, А. Қасымбекова**
ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ НӨЛДІК ФОРМАНЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....98
- А.Б. Керімбердина, А.К. Садвакасова, Н.К. Наурызова**
ЖАСАНДЫ НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІЛЕРДЕ ДЕРЕКТЕРДІ ӨҢДЕУДІҢ
ТӘЖІРИБЕЛІК БАҒЫТТАРЫ.....111

Ж.Б. Кдыралиева, Г.С. Балтабаева, İsmet Çetin, Ж. Ерахметқызы
ӘДЕБИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ
НЕГІЗДЕРІ.....120

Э.Қ. Қуандықова, Ш.Ш. Карбаева, А.Қ. Зиявдинова
ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚУЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ.....130

Г.Т. Курбанкулова, Ә.С. Стамбекова
БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ БІЛІМ ПЕДАГОГТЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ
ҚҰНДЫЛЫҚТАР БАҒДАРЫН ДАМУЫ МҮМКІНДІКТЕРІ.....141

А.К. Мамбеталиева, А.Т. Туралбаева
БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ БІЛІМ ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ ЖАСАНДЫ
ИНТЕЛЛЕКТ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУЫНЫҢ МАҢЫЗЫ.....155

М.Е. Рахметов, А.К. Садвакасова
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ҚАШЫҚТЫҚТАН
ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІ БАР БІЛІМ БЕРУ
ПЛАТФОРМАЛАРЫ: МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН
АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ.....166

**Б.К. Сансызбаева, Ж.Н. Бисенбаева, Н.С. Ашимова, А.Туреханова,
С. Рахимжанова**
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ-ТАНЫМДЫҚ ТӘСІЛДЕР БОЛАШАҚ АҒЫЛШЫН
ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЛИНГВО-ӘДІСТЕМЕЛІК РЕФЛЕКЦИЯСЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ.....175

Б. Хасен, Ж. Жұмабаева
БАСТАУЫШ СЫНЫПҚА АРНАЛҒАН «МУЗЫКА» ОҚУЛЫҚТАРЫ
МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІГІНЕ СӘЙКЕСТІГІ.....189

**А.К. Шашаев, А.А. Мақсұтова, Р.Ж. Мрзабаева, Г.С. Махарова,
М. Бақытқызы, Г.К. Шашаева**
ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ АҒARTУШЫЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ҚЫЗМЕТІ.....200

ЭКОНОМИКА

Ж.С. Абдрахманова, А.Б. Моттаева, А.С. Бухатова, С.С. Ургушева
ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ БОЙЫНША МЕДИЦИНАЛЫҚ
ҚЫЗМЕТТЕР НАРЫҒЫН ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....215

Л.О. Абылкасимова ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	229
Г.И. Ахметова, З.О. Иманбаева, Ж.Қ. Басшиева, Б.Б. Дуйсенбаева, Ш.Т. Нургалиева АҚТӨБЕ Өңірінде мал шаруашылығында кластерлік басқаруды дамыту.....	242
Г.Ж. Байбосынова, Б.О. Казыбаев, А.А. Адешова, С.А. Абилдаханова, А.Р. Калымбетова ҚАЗАҚСТАНДА КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ.....	256
А. Бердибекова, Л.М. Муталиева, Л.М. Шаяхметова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ТУРИСТІК НАРЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЯТЫНА ТАЛДАУ.....	271
С.Т. Дошманова, Б.М. Таскарина, М.А. Тлеубергенова, Б.Ж. Болатова, А.М. Сапаргали ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІН ТАЛДАУ.....	282
А.О. Жағыпарова, Ж.У. Тулегенова, Д.М. Мухияева, Г.К. Бекбусинова, Г.Б.Алина COVID 19-ДАҒДАРЫСЫ КЕЗІНДЕГІ САЛЫҚТЫҚ ӘКІМШІЛЕНДІРУДІҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ.....	298
З.О. Иманбаева, К.Б. Сатымбекова, Б.И. Сатенов, З.А. Бигельдиева, А.Ж. Зейнуллина ӘЛЕУМЕТТІК ШЫҒЫНДАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДА ТАЛДАУ.....	308
А.С. Кадырова, Н.Б. Давлетбаева, Ж.А. Бабажанова, М.С. Толысбаева, Е.А. Богданова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУ.....	322
Б.С. Корабаев, Г.Д. Аманова, Г.Ж. Жумабекова, А.И. Естурлиева, Г.К. Исина ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ШЫҒЫНДАР ЕСЕБІ МЕН ТАЛДАУДЫ ДАМУДАҒЫ ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	339

М.З. Қажыкен, З.Т. Сатпаева ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰТЫНУ СЕБЕТІНЕ ТАЛДАУ.....	359
Д.О. Қалдыбаева, Б.К. Исаева, Л.М. Шаяхметова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ САЛАСЫНА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	374
С.Д. Мамбетова, Г.Д. Аманова, К.Ж. Сәдуақасова, Б.С. Қорабаев САЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІНЕ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯНЫҢ БИЗНЕС-МОДЕЛЬДЕРІНІҢ ӘСЕРІ.....	389
М.Б. Молдажанов, М.А. Баяндин, З.А. Арынова, Б. Қуантқан, Т.В. Діба ҚОНАҚҮЙ ҰЙЫМДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН МОДЕЛДЕРДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІ.....	401
Ә.Ж. Сапарбаев, Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова, К.Ш. Сыздыкова, К.С. Алпысбаев «ЖАСЫЛ» ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ РЕСУРСТАРДЫ ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУ ЕЛДІҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ БОЛАШАҒЫ РЕТІНДЕ.....	411
Р.Б. Сартова, Ж.А. Бабажанова, М.А. Жолаева, М.С. Толысбаева, А.Б. Тасмағанбетов АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	425

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Э.А. Абдыкеримова, А.Б. Туркменбаев, Б.У. Куанбаева, Г.Р. Кошанова КЕЙС-ТЕХНОЛОГИИ - СОВРЕМЕННАЯ ФОРМА КОНТРОЛЯ И ОЦЕНКИ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ.....	5
Г. Акан, С.К. Рахимжанова, С.К. Серикова ФОРМИРОВАНИЕ ДОБРОДЕТЕЛЬНЫХ ХАРАКТЕРОВ У СТУДЕНТОВ ПУТЕМ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗЕ.....	23
Д.О. Айтенова, А.П. Мынбаева, Д.Н. Байгутова ПРЕПОДАВАНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ КАРАХАНСКОЙ ЭПОХИ КАК ОТДЕЛЬНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ.....	37
А.М. Елубай КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ: ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ О ЖЕНЩИНЕ НА КАЗАХСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ.....	45
Ф.М. Ержанова, Ж.Б. Ибраева, С.К. Серикова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ФОРМ И МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО.....	61
Д.Б. Ешенкулова, С.Е. Манабаева, Г.А. Омарова, Г.Б. Мауленбердиева, А.Б. Сикимбаева ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К УПРАВЛЕНИЮ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СТАРШЕКЛАССНИКОВ.....	72
С.Е. Жильгельдинов, Н.Б. Шамуратова, А.К. Кенжебаева, Н.К. Тулемисова, Б.К. Сулейменова, Р.Б. Курманалинова ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК НОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРАКТИКА.....	87
Ж. Изгаева, З. Смаилова, Г. Баусариева, С. Тлеубай, А. Касымбекова ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ НУЛЕВОЙ ФОРМЫ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА.....	98

А.Б. Керимбердина, А.К. Садвакасова, Н.К. Наурызова ПРАКТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ В ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЯХ.....	111
Ж.Б. Кдыралиева, Г.С. Балтабаева, İsmet Çetin, Ж. Ерахметқызы ОСНОВЫ ЛИТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ.....	120
Э.К. Куандықова, Ш.Ш. Карбаева, А.Қ. Зиявдинова МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ ГЕОГРАФИИ.....	130
Г.Т. Курбанкулова, А.С. Стамбекова ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЦЕННОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	141
А.К. Мамбеталиева, А.Т. Туралбаева ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА БУДУЩИМИ УЧИТЕЛЯМИ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.....	155
М.Е. Рахметов, А.К. Садвакасова ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПЛАТФОРМА С ЭЛЕМЕНТАМИ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ КАЗАХСТАНА: ВОЗМОЖНОСТИ И ПРЕИМУЩЕСТВА.....	166
Б.К. Сансызбаева, Ж.Н. Бисенбаева, Н.С. Ашимова, А. Туреханова, С. Рахимжанова КРЕАТИВНО-КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	175
Б. Хасен, Ж. Жумабаева ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СООТВЕТСТВИЯ УЧЕБНИКОВ ПО ПРЕДМЕТУ «МУЗЫКА» ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ВОЗРАСТНЫМ ОСОБЕННОСТЯМ УЧАЩИХСЯ.....	189
А.К. Шашаев, А.А. МаксUTOва, Р.Ж. Мрзабаева, Г.С. Махарова, М. Бақытқызы, Г.К. Шашаева ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ.....	200

ЭКОНОМИКА

- Ж.С. Абдрахманова, А.Б. Моттаева, А.С. Бухатова, С.С. Ургушева**
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ РЫНКА МЕДИЦИНСКИХ
УСЛУГ ПО ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....215
- Л.О. Абылкасимова**
ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ.....229
- Г.И. Ахметова, З.О. Иманбаева, Ж.Қ. Басшиева, Б.Б. Дуйсенбаева,
Ш.Т. Нурғалиева**
РАЗВИТИЕ КЛАСТЕРНОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЖИВОТНОВОДСТВЕ
АКТЮБИНСКОГО РЕГИОНА.....242
- Г.Ж. Байбосынова, Б.О. Казыбаев, А.А. Адешова, С.А. Абилдаханова,
А.Р. Калымбетова**
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ КОРПОРАТИВНОГО
УПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....256
- А. Бердибекова, Л.М. Муталиева, Л.М. Шаяхметова**
АНАЛИЗ КОНЪЮНКТУРЫ ВНУТРЕННЕГО ТУРИСТСКОГО РЫНКА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....271
- С.Т. Дошманова, Б.М. Таскарина, М.А. Тлеубергенова, Б.Ж. Болатова,
А.М. Сапарғали**
АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ НАУКИ В КАЗАХСТАНЕ
И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ.....282
- А.О. Жагышарова, Ж.У. Тулегенова, Д.М. Мухияева, Г.К. Бекбусинова,
Г.Б. Алина**
АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОГО
АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В ПЕРИОД КРИЗИСА COVID.....298
- З.О. Иманбаева, К.Б. Сатымбекова, Б.И. Сатенов, З.А. Бигельдиева,
А.Ж. Зейнуллина**
УЧЕТ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗДЕРЖЕК И ИХ АНАЛИЗ В УСЛОВИЯХ
РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА.....308
- А.С. Кадырова, Н.Б. Давлетбаева, Ж.А. Бабажанова, М.С. Толысбаева,
Е.А. Богданова**
РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....322

- Б.С. Корабаев, Г.Д. Аманова, Г.Ж. Жумабекова, А.И. Естурлиева, Г.К. Исина**
ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В РАЗВИТИИ УЧЕТА И АНАЛИЗА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАТРАТ.....339
- М.З. Кажыкен, З.Т. Сатпаева**
АНАЛИЗ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КОРЗИНЫ В КАЗАХСТАНЕ.....359
- Д.О. Калдыбаева, Б.К. Исаева, Л.М. Шаяхметова**
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В АГРАРНУЮ ОТРАСЛЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....374
- С.Д. Мамбетова, Г.Д. Аманова, К.Ж. Садуакасова, Б.С. Корабаев**
ВЛИЯНИЕ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ НА НАЛОГОВЫЕ РИСКИ.....389
- М.Б. Молдажанов, М.А. Баяндин, З.А. Арынова, Б. Куанткан, Т.В. Диба**
МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К МОДЕЛИРОВАНИЮ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ.....401
- А.Д. Сапарбаев, Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова, К.С. Алпысбаев**
«ЗЕЛЁНАЯ» ЭКОНОМИКА И РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСОВ КАК ПЕРСПЕКТИВА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ.....411
- Р.Б. Сартова, Ж.А. Бабажанова, М.А. Жолаева, М.С. Толысбаева, А.Б. Тасмаганбетов**
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ.....425

CONTENTS
PEDAGOGY

E. Abdykerimova, A. Turkmenbaev, B. Kuanbayeva, G. Kochanova CASE TECHNOLOGIES AS A MODERN FORM OF MONITORING AND EVALUATION OF PUPILS ACADEMIC ACHIEVEMENTS.....	5
G. Akhan, S. Rakhimzhanova, S. Serikova FORMATION OF VIRTUE CHARACTERS IN STUDENTS THROUGH TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	23
D. Aitenova, A. Mynbaeva, D. Baigutova TEACHING THE LITERATURE OF THE KARAKHAN ERA AS A SEPARATE DISCIPLINE.....	37
A.M. Elubay CONCEPTUAL EDUCATION AND UPBRINGING: PROVERBS AND SAYINGS ABOUT A WOMAN IN KAZAKH AND TURKISH.....	45
F. Yerzhanova, Zh. Ibrayeva, S. Serikova THE USE OF ACTIVE FORMS AND TEACHING METHODS AT THE LESSONS OF THE RUSSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE.....	61
D.B. Yeshenkulova, S.E. Manabaeva, G.A. Omarova, G.B. Maulenberdieva, A.B. Sikimbayeva FORMATION OF THE READINESS OF FUTURE TEACHERS TO MANAGE INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES OF MAJOR GRADE STUDENTS.....	72
S.E. Zhilgeldinov, N.B. Shamuratova, A.K. Kenzhebayeva, N.K. Tulemisova, B.K. Suleimenova, R.B. Kurmanalinova DISTANCE LEARNING AS A NEW EDUCATIONAL PRACTICE.....	87
Zh. Iztayeva, Z.Smailova, G. Baussariyeva, S. Tleubay, A. Kassymbekova EFFICIENCY OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING THE ZERO FORM IN THE KAZAKH LANGUAGE.....	98
A. Kerimberdina, A. Sadvakassova, N. Nauryzova EXPERIMENTAL AREAS OF DATA PROCESSING IN ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS.....	111

ZH.B. Kdyralieva, G.S. Baltabayeva, İsmet Çetin, ZH. Erakhmetova
FUNDAMENTALS OF LITERARY PEDAGOGICAL TECHNOLOGY.....120

E.K. Kuandykova, Sh.Sh. Karbaeva, A.K. Ziyavdinova
METHODOLOGY FOR STUDYING GEOGRAPHY.....130

G.T. Kurbankulova, A.S. Stambekova
OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL VALUE
ORIENTATION OF FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS.....141

A.K. Mambetalieva, A.T. Turalbayeva
THE IMPORTANCE OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE ELEMENTS
BY FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS.....155

M.E. Rakhmetov, A.K. Sadvakassova
EDUCATIONAL PLATFORM WITH ELEMENTS OF DISTANCE LEARNING
TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
OF KAZAKHSTAN: FEATURES AND BENEFITS.....166

**B. Sansyzbayeva, Zh. Bissenbayeva, N. Ashimova, A. Turekhanova,
S. Rakhimzhanova**
CREATIVE-COGNITIVE APPROACH AS A METHODOLOGICAL BASIS
FOR THE FORMATION OF LINGUISTIC AND METHODOLOGICAL
REFLECTION IN FUTURE TEACHERS OF THE ENGLISH
LANGUAGE.....175

B. Hasen, Zh. Zhumabayeva
CORRESPONDENCE OF "MUSIC" TEXTBOOKS FOR PRIMARY SCHOOL
TO STUDENTS' AGE CHARACTERISTICS FROM A PSYCHOLINGUISTIC
POINT OF VIEW.....189

**A.K. Shashaev, A.A. Maksutova, R.Zh. Mirzabekova, G.S. Makharova,
M. Bakhytkyzy, G.K. Shashayeva**
EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF THE KAZAKH
INTELLIGENTSIA.....200

EKONOMICS

Zh.S. Abdrakhmanova, A.B. Mottayeva, A.S. Bukhatova, S.S. Urgusheva
EFFICIENCY OF DIGITALIZATION OF THE MEDICAL SERVICES
MARKET IN THE EAST KAZAKHSTAN REGION.....215

L. Abylkassimova
KEY TRENDS AND PROSPECTS OF ECOLOGICAL TOURISM
DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN.....229

G.I. Akhmetova, Z.O. Imanbaeva, Zh.K. Bashieva, B.B. Duysenbayeva, Sh.T. Nurgalieva DEVELOPMENT OF CLUSTER MANAGEMENT IN ANIMAL HUSBANDRY IN AKTOBE REGION.....	242
G.J. Baybosynova, B.O. Kazybayev, A.A. Adeshova, S.A. Abildakhanova, A.R. Kalymbetova THEORY AND PRACTICE OF CORPORATE GOVERNANCE STRATEGY IMPLEMENTATION IN KAZAKHSTAN.....	256
A. Berdibekova, L.M. Mutaliev, L.M. Shayakhmetova ANALYSIS OF THE CONJUNCTURE OF THE DOMESTIC TOURIST MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	271
S.T. Doshmanova, B.M. Taskarina, M.A. Tleubergenova, B.Zh. Bolatova, A.M. Sapargali ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF SCIENCE IN KAZAKHSTAN AND ITS IMPACT ON THE NATIONAL ECONOMY.....	282
A.O. Zhagyparova, Zh.U. Tulegenova, D.M. Mukhiyayeva, G.K. Bekbusinova, G. Alina ANALYSIS AND EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF TAX ADMINISTRATION DURING THE CRISIS COVID.....	298
Z.O. Imanbayeva, K. Satymbekova, B. Satenov, Z. Bigeldiyeva, A. Zeinullina ACCOUNTING FOR SOCIAL COSTS AND THEIR ANALYSIS IN THE CONDITIONS OF STATE DEVELOPMENT.....	308
A. Kadyrova, N. Davletbayeva, Z. Babazhanova, M. Tolysbayeva, Y. Bogdanova DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE POTENTIAL OF THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	322
B.S. Korabaev, G.D. Amanova, G.Zh. Zhumabekova, A.I. Yesturliyeva, G.K. Isina FORMATION OF NEW INFORMATION ECONOMIC SYSTEMS IN THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL COST ACCOUNTING AND ANALYSIS.....	339
M. Kazhyken, Z. Satpayeva THE ANALYSIS OF THE CONSUMER BASKET IN KAZAKHSTAN.....	359

D.O. Kaldybaeva, B.K. Isaeva, L.M. Shayakhmetova

THE MAIN DIRECTIONS OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF THE INTRODUCTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....374

S.D. Mambetova, G.D. Amanova, K.Zh. Saduakassova, B.S. Korabaev

THE IMPACT OF E-COMMERCE BUSINESS MODELS ON TAX RISKS.....389

M. Moldazhanov, M. Bayandin, Z. Arynova, B. Kuantkan, T. Diba

METHODOLOGICAL APPROACHES TO MODELING THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF HOTEL ORGANIZATIONS.....401

A.D. Saparbayev, Y.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, K.Sh. Syzdykova, K.S. Alpysbayev

“GREEN” ECONOMY AND RATIONAL USE OF RESOURCES AS A PROSPECT FOR FOOD SECURITY OF THE COUNTRY.....411

R. Sartova, Z. Babazhanova, M. Zholayeva, M. Tolysbayeva, A. Tasmaganbetov

EFFICIENCY OF LABOR RESOURCES IN AGRICULTURE.....425

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www: nauka-nanrk.kz

ISSN 2518–1467 (Online),

ISSN 1991–3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en>

Директор отдела издания научных журналов НАН РК *А. Ботанқызы*

Заместитель директор отдела издания научных журналов НАН РК *Р. Жәліқызы*

Редакторы: *М.С. Ахметова, Д.С. Аленов*

Верстка на компьютере *Г.Д. Жадырановой*

Подписано в печать 15.12.2022.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать - ризограф.

27,5 п.л. Тираж 300. Заказ 6.